

Лариса Березівська

РЕФОРМА ОСВІТИ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ: ДИСКУСІЇ НАВКОЛО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ (1906-1917)

На сучасному етапі оновлення усіх сфер суспільного життя в Українській державі модернізується і система шкільної освіти, формується її правове поле, що є одним з найактуальніших завдань функціонування, розвитку та реформування цієї галузі [21, 204]. Нині, на поч. ХХІ ст., доцільно звернутися до досвіду законодавчої роботи вітчизняних депутатів поч. ХХ ст. у галузі освіти. На нашу думку, глибоке вивчення не лише самих реформ, а й соціально-економічних та суспільно-політичних умов, у яких вони проводилися, може запобігти серйозним помилкам і забезпечити розвиток школи як соціокультурного інституту суспільства на основі демократичного законодавства.

Історіографічний огляд проблеми показав, що питання освіти у діяльності Державної думи певною мірою висвітлювали російські (Е.Д.Днепров, 1991; А.В.Овчинников, 2000 та ін.) та українські вчені-педагоги (Н.Б.Копиленко, 1996; Н.С.Побірченко, 2001 та ін.) [25; 24; 20; 27]. Заслужують на увагу праці українських істориків (О.І.Білокінь, 2001; В.І.Дорослий, 1994) [5; 9]. Так, О.І.Білокінь ґрунтовно висвітлила проблему, яка стосувалася українського питання у Державній думі Російської імперії (1906-1917); В.І.Дорослий проаналізував діяльність української парламентської громади у I та II Державних думах. Оскільки реформування шкільної освіти, а саме дискусії навколо національної школи у діяльності усіх чотирьох дум дотепер системно не розглядалися, ми зупинимося саме на цій проблемі.

Поразка Російської імперії у російсько-японській війні (1904-1905), революційні події 1905-1907 рр. спричинили загострення економічних, соціально-політичних, національних, освітніх проблем у державі. Вивчення й порівняння педагогічною громадськістю світового і вітчизняного досвіду розвитку освіти показали її відсталість у Російській імперії від інших країн, актуалізували питання освіти у суспільстві. 17 жовтня 1905 року. Микола II підписав Маніфест про надання громадянських прав, що легалізувало політичну й культурно-освітню діяльність українського народу, активізувало громадсько-педагогічних рух за реформування освіти, сприяло виникненню російської представницької установи, або парламенту, – законодавчої Державної думи.

Потрібно зазначити, що I Державна дума (27 березня – 8 липня 1906 року) складалася з 478 депутатів, 102 з яких представляли 9 українських губерній (63 українці, 29 росіян, 5 поляків, 4 євреї, 1 німець-колоніст) [5, 42]. Серед обраних членів Думи значилися: від м.Харкова – професор

Харківського університету, відомий учений М.А.Гредескул; від Полтавської губ. – доктор права, приват-доцент Московського університету Г.Б.Іоллос та колишній приват-доцент Харківського університету Л.М.Яснопольський; від Харківської губ. – харків'янин, відомий учений-правознавець М.М.Ковалевський; від Чернігівської губ. – професор Новоолександрійського інституту сільського господарства Т.В.Локот; від Катеринославської губ. – відомий учений-юрист П.І.Новгородцев та вчитель С.М.Ришков; від м.Одеси – професор загальної історії Новоросійського університету Є.М.Щепкін [3, 122-138].

У I Державній думі діяла Українська думська громада на правах парламентської фракції, що налічувала 44 депутати (за іншими даними, 45, близько 50), головою її був І.Шраг, серед активних членів – М.Біляшівський, А.В'язлов, Г.Зубченко, М.Онацький, П.Чижевський, В.Шемет та ін. [4, 13].

Українські парламентарі у I Державній думі велику увагу приділяли питанню реформування освіти. Вони розробили загальний законопроект про національні права і частковий – про рідну мову в школах українських губерній, що дискутувалися протягом двох місяців і не були розглянуті у Думі через її розпуск [4, 14].

Українська думська громада створила свій друкований орган “Украинский вестник”, на сторінках якого педагоги порушували питання щодо реформування шкільної освіти. С.Ф.Русова, проаналізувавши численні заяви, клопотання українських учительських просвітницьких, студентських організацій, з'їздів селян, преси щодо розвитку української школи, дійшла висновку, що лише зміни мови викладання недостатньо, що вся школа, як російська, так і школа на усіх наших окраїнах, вимагає радикальної перебудови, що потрібно розробити такий законопроект, який найближчим часом забезпечив би Україні національну школу з рідною мовою [34, 119, 121]. Про це у своїх прощальних промовах на останньому засіданні I Державної думи говорили й депутати П.Чижевський, І.Шраг, Ф.Штейнгель. На думку Софії Федорівни, проблема демократизації шкільної освіти, яка для українців означала “націоналізація, тобто викладання рідною мовою населення”, мала бути обговорена на учительських з'їздах.

Н.Дмитрієв у статті “Нужды средней школы на Украине” (1906) обґрунтовує необхідність реформування середньої чоловічої і жіночої освіти. Критикуючи русифікаторську державну політику щодо неросійських народів, автор доводить, що як початкова, так і середня школа має бути національною українською. З метою реалізації поставленої мети він пропонує “поставити викладання географії серйозніше і ширше” у напрямі “вивчення рідного учням краю – України”, у старших класах доповнити його курсом етнографії; запровадити на основі вивчення всього курсу історії Росії, у старших класах вивчення історії рідного краю України; увести до програми літератури оригінали народної української творчості, твори кращих українських письменників; увести у школи на українських землях вивчення української рідної мови; завершити вивчення природничих предметів курсом про природу на території України [8, 896]. На його думку, реалізувати намічені

напрями реформування шкільної освіти змогли б місцеві, самостійні автономні органи законодавства і самоуправління України.

У II Державній думі також порушувалося питання освіти (20 лютого-3 червня 1907). Голова Ради міністрів П.А.Столипін 6 березня оголосив програму реформування початкової, середньої і вищої освіти. Зокрема, він заявив, що шкільна реформа здійснюватиметься на основі тісного зв'язку всіх ланок освіти, в напрямі поліпшення підготовки вчителів, їхнього матеріального забезпечення. Ставилися такі завдання: установити загальнодоступність, обов'язковість початкової освіти для усього населення; створити різні типи середніх навчальних закладів з широким розвитком професійних знань та обов'язковим для усіх типів мінімумом загальної освіти [2, 53].

У цей час Міністерство народної освіти подало до Думи проект про запровадження загального початкового навчання у Російській імперії. У проекті декларувалася обов'язковість здобуття початкової освіти дітьми віком 8-11 років у чотирирічній початковій школі. Проте Міністерство народної освіти фінансову частину впровадження проекту поклало на місцеві органи самоуправління і зобов'язувалося лише виділяти кошти на мінімальну оплату вчителям [11, 11-12]. Як бачимо, у самому проекті було закладено суперечність між його змістом і засобами реалізації.

У своєму виступі у Думі міністр народної освіти П.М.Кауфман звернув увагу на основні проблеми запровадження загального початкового народного навчання (брак фінансів, недостатня кількість кваліфікованих учителів, відсутність у Думі відповідної комісії) [36, 141-146]. Щодо законопроекту на засіданнях Думи розгорнулася жвава дискусія. Депутати висловлювали незадоволення проектом через відсутність у ньому чітких завдань початкової народної освіти, перекладення фінансового забезпечення проекту на місцеві органи управління тощо. Вони засуджували русифікаторську політику царського уряду. Зокрема, українець Е.Сайко зазначав, що "уряд своєю русифікаторською політикою у школі довів її до того, що у ній налічувалося тепер лише 13% грамотних" [36, 67], депутат з Самарської губ., вчитель Вознесенський протестував проти насильницького насадження російської мови у народних школах: "...ми вбиваємо у дитині те, що їй найбільш рідне" [40, 4]. Після тривалих дебатів навколо законопроекту було прийняте рішення створити спеціальну комісію для його розгляду і доопрацювання.

Проект про запровадження загальної народної початкової освіти обговорювався і на сторінках україномовної газети "Рідна справа. Вісти з думи" (Санкт-Петербург, 1907), що стала трибуною українських депутатів, а також представників передової української інтелігенції (Ф.К.Вовк, О.О.Русов, С.Ф.Русова та ін.). У статті "Правительство і народна освіта" (авторство не зазначено. – Л.Б.) проаналізовано з критичного погляду урядову політику щодо народної освіти, законопроект про запровадження загальної народної початкової освіти й запропоновано поправки до нього: скасувати закон, за яким діти навчаються у школах лише російською мовою; дозволити місцевій громаді вибрати мову навчання у школах, навчальні

підручники, керувати освітньою справою під егідою Міністерства народної освіти без втручання Міністерства внутрішніх справ [28, 1]. У статті “До світла” критикувалася русифікаторська освітня політика уряду й висувалася вимога від української фракції: “...школи і науки на своїй рідній українській мові”, що “збільшує силу народу, скорочує шлях його до щасливої долі” [33, 2].

На одному із засідань від української громади (47 осіб), яка оголосила про свою діяльність як окремої думської фракції, депутат Е.Сайко зачитав записку з викладом вимог щодо розвитку освіти в Україні: “...на території України народна школа має бути безоплатною, щоб викладання у ній велося рідною мовою, щоб були вжиті заходи до складання підручників..., щоб терміново були відкриті курси для вчителів з української мови, історії України і літератури, щоб ці предмети входили до курсу учительських інститутів і семінарій на території України, щоб були відкриті у Київському, Харківському й Одеському університетах особливі кафедри з тих самих предметів” [37, 542-548; 4, 15]. Українська фракція запропонувала створити комісію для розгляду проблем початкової, середньої і вищої освіти, яка “має робити шкільну справу всіх країв держави, котрі живуть в неоднакових умовах щодо люду і його звичаїв”. Депутат з Чернігівщини В.Хвіст, критикуючи урядовий проект, заявив, що “українська громада буде домагатись, щоб на Україні було заведено якнайбільше шкіл, щоб була справді заведена вселюдська освіта і щоб учили по школах українською мовою” [43, 2-3].

Слід зазначити, що на адресу української фракції надходили листи з проханням до депутатів добиватися автономії України, націоналізації школи тощо [39, 135; 17, 4].

Після детального обговорення урядового проекту українська фракція у складі 37 осіб подала до Думи заяву про доповнення проекту такими основними положеннями: навчання у початковій школі рідною мовою, якою говорять люди навчального округу; запровадження місцевою виборною управою рідної мови навчального округу на основі опитування всіх її жителів; забезпечення права меншості будь-якого народу навчатися у школі рідною мовою; вивчення російської мови як державної; визначення міською управою підручників для навчання [41, 3].

У цілому законопроект про запровадження загального початкового навчання не був прийнятий, бо Царським маніфестом від 3 червня 1907 року II Державна дума розпускалася. Розпочалася доба контрреволюційної реакції, наступу на демократію, знищення усього українського.

Новий виборчий закон від 3 червня значно обмежив виборчі права робітників, селян і національних меншин. До III Державної думи (1907-1912) не удалося провести українських депутатів. Отже, української фракції у ній не було. Але серед депутатів ми зустрічаємо наших співвітчизників. Це попечитель Харківського навчального округу В.К.Анреп, професор Київського університету С.М.Богданов, професор Харківського університету А.С.Вязігін, професор Київського університету І.В.Лучицький та ін. [29, 110-

131].

До речі, на ім'я депутата І.В.Луцицького надходили листи від громадян, де висловлювалися прохання відстоювати українську школу: “Ви наш депутат і Ви повинні стояти за наші інтереси, щоб нам дали школу нашу рідну українську..., бо тільки вона доведе нас до пуття” [19, 2]. В іншому листі харківські студенти обурювалися з приводу замовчування законопроекту про мову викладання у початкових школах місцевості з малоросійським населенням, який підписало 37 депутатів: “Чому шкільна комісія ігнорує українську школу?” [38, 2].

Зауважимо, що на початковому етапі діяльності III Державної думи 37 депутатів запропонували розглянути законопроект про мову викладання в початкових школах місцевості з малоросійським населенням, основними положеннями якого були такі: “У місцевостях з малоросійським населенням у 1908-1909 рр. у початковій школі уводиться навчання рідною мовою населення; російська мова як мова державна є обов'язковим предметом навчання у цій школі; у початкових школах малоросійського району використовуються підручники, пристосовані до умов життя і побуту місцевого населення” [18, 50-51]. Проект не розглядався.

Слід зазначити, що в історію III Державна дума увійшла як Дума “народної освіти”, бо питання її реформування активно обговорювалися на засіданнях Комісії з народної освіти, яку очолював В.К.Анреп. До речі, критично оцінивши міністерський проект запровадження загального початкового навчання, поданий ще міністром Кауфманом, він запропонував власний, який мало чим відрізнявся від офіційного [14, 58-80]. До Думи надійшов також проект фракції народної волі, розроблений Лігою освіти (1906-1917 – загальноросійська громадська педагогічна організація, члени якої теоретично розробляли питання шкільної освіти).

Як висвітлюється у тогочасній пресі, предметом активного дебатування у III, як і у II Думі, став урядовий проект запровадження загальної початкової освіти, де в цілому обґрунтовувалося її фінансове забезпечення, а не постановка навчально-виховного процесу. Хоча депутати намагалися висувати і відстоювати альтернативні проекти розвитку шкільної освіти. Наприклад, соціал-демократична фракція пропагувала таку програму її розвитку: “запровадження загальної початкової безплатної освіти”, “викладання рідною мовою у всіх типах шкіл, узгодження програм усіх типів шкіл, уведення безплатного навчання на усіх рівнях, визнання викладання релігії справою приватною, ...ліквідація всіх прав і привілеїв, пов'язаних із закінченням навчальних закладів, скасування привілеїв і обмежень у галузі освіти, пов'язаних із статтю, національністю, віросповіданням і станом, заохоченням приватної ініціативи у сфері шкільної і позашкільної освіти..., визнання за вчителями повної свободи професійних організацій, поліпшення їхнього правового і матеріального становища, реорганізація церковнопарафіяльних шкіл у світські з наданням духовному відомству права ініціативи..., докорінна реорганізація відомства Міністерства народної освіти” [16, 171]. Фракція правих підтримала Міністерство народної освіти і

наполягала на посиленні урядового контролю у початковій школі з “метою убереження школи від морального, національного і релігійного розладу” [16, 172].

Комісія з народної освіти, проаналізувавши подані до Думи проекти, запропонувала кінцевий варіант законопроекту про запровадження загальної початкової освіти, який мав фінансовий характер і в цілому не відрізнявся від міністерського [13, 81]. У травні 1911 р. Державна дума схвалила проект, але Державна рада після розгляду відхилила його.

На превеликий жаль, через певні об’єктивні причини поза увагою парламентарів III Державної думи залишилося питання про навчання українців рідною мовою: “Більше двох тижнів говорилося у Думі про початкову школу, згадувалося і про поляків, і про татар, навіть про калмиків, а про українців ні словечка, так начебто їх на світі немає...” [7, 64]. У тогочасній пресі наводиться такий факт, що під час обговорення законопроекту про початкову школу, де визнавалося право навчатися рідною мовою протягом перших двох років навчання, октябристи добилися, щоб з переліку народів, яким мало надаватися таке право, були вилучені український і білоруський.

Тим часом питання про створення української школи порушив депутат І.В.Луцицький, який у своїй доповіді під час обговорення “октябристського” законопроекту про національну школу для іногородців навів педагогічні аргументи на її захист. Його підтримали такі депутати, як подільський священник Сендерка, кадет І.М.Мілюков. Зокрема, І.М.Мілюков обґрунтував положення про обов’язок кожної держави захищати права національностей. Поправка до законопроекту про запровадження української школи не була прийнята за результатами голосування (за 132 голоси, проти – 171) [35, 22].

Водночас Комісія з народної освіти при Державній думі в результаті тривалих дискусій виробила схему загальної освіти: чотирирічна початкова школа, чотирирічна вища початкова школа, чотирирічна загальноосвітня школа, вища школа. Таку схему можна було реалізувати, на думку її авторів, у разі залучення до діяльності шкіл громадськості, а також поступової реорганізації існуючих типів шкіл, розробки проектів про вищу початкову школу і про середній загальноосвітній заклад [15, 85].

У 1909 р. Міністерство народної освіти подало до Думи проект “Про вищі початкові училища”, який після обговорення і внесення поправок був схвалений. Проект передбачав, що вищі початкові училища будуть чотирирічними, давати закінчену початкову освіту дітям, які вступили на основі екзаменів чи без екзаменів після однокласних училищ [15, 80]. Слід зазначити, що цим проектом установлювався зв’язок між початковою і середньою школою. Так, у ст.49 йшлося про те, що учні після закінчення першого і другого класів вищих початкових училищ можуть вступати відповідно до другого і третього класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів після складання іспитів з іноземних і давніх мов; а у ст. 50, – що учениці після успішного закінчення першого, другого і третього класів вищих початкових училищ можуть вступати відповідно до другого, третього

і четвертого класів загальноосвітніх навчальних закладів [16, 186-187].

Зауважимо, що у цей період реформаторська діяльність Міністерства народної освіти йшла на спад, питання про реформу школи вже й не порушувалося. Як свідчив на одному із засідань Думи депутат І.М.Мілюков, діяльність Міністерства спрямовувалася на відновлення «попередніх порядків, попереднього нагляду, дрібної регламентації шкільного і позашкільного життя, що стирає будь-яку індивідуальність, що потрапляє в душу учнів» [16, 187]. Група депутатів наполягала на розгляді питання про реформу середньої школи, зокрема поданого Міністерством О.М. Шварца.

Однак восени 1910 р. після відставки О.М. Шварца міністром народної освіти став Л.О.Кассо, який забрав на доопрацювання поданий до III Державної думи проект розвитку середньої школи, обіцяючи подати його у лютому наступного року. Група депутатів, не дочекавшись виконання міністром обіцянки у визначений термін, розробила і в березні 1911 р. подала на обговорення проект реформи середньої школи за підписом 116 осіб. У цьому документі визначалися основні напрямки реформування середньої шкільної освіти: наступності між початковою і середньою школою через вищі початкові школи; доступ на всі факультети університету, за винятком історико-філологічного факультету, куди випускники реальних училищ могли вступити після складання іспиту з латинської мови; відкриття чотирирічних середніх навчальних закладів (гімназій і реальних училищ), що відповідатимуть старшим класам діючих гімназій, до яких могли б вступати учні вищих початкових училищ після складання іспиту з іноземної мови; відкриття шкіл для спільного навчання дітей обох статей; уведення до складу педагогічних і попечительських рад батьків, громадськості; розширення компетенцій педагогічних рад [16, 188-189].

Державна дума, погодившись з думкою 116 депутатів, доручила комісії із семи осіб (педагоги та депутати) розробити законопроект “Про гімназії і підготовчі училища”. На численних засіданнях комісії при журналі “Русская школа” обговорювалося питання щодо реформування середньої школи. Результати дискусії відображені в тезах, надрукованих у зазначеному часописі.

На нашу думку, комісія підготувала на основі аналізу попередніх освітніх проектів (М.П.Боголепова, П.С.Ванновського, Е.Г.Зенгера, В.Г.Глазова, П.М.Кауфмана, О.М.Шварца), зарубіжного досвіду організації шкільної освіти (США, Англія, Норвегія, Швеція, Бельгія, Італія, Фінляндія) ґрунтовний проект реформи середньої школи, квінтесенцією якого стало оновлення змісту освіти. Передусім його автори узагальнили уже визнані вченими, вчителями, батьками недоліки середньої школи, а саме: невідповідність змісту середньої школи психічному складу учнів і життєвим потребам суспільства; недостатність уваги школи до здоров'я, фізичного, естетичного розвитку учнів; перевантаженість і відірваність від життя навчальних програм; незадовільність правового, матеріального становища вчителя і його фахової підготовки; бюрократична централізація в управлінні школою; становість школи тощо [30, 92-93].

Далі члени комісії, проаналізувавши попередній хід реформування освітньої галузі, визначили причини невдач своїх попередників. В основному підготовчі роботи до реформи, розпочаті в більшому чи меншому масштабі при кожному з міністрів народної освіти у період 1899-1911 рр., не доводились до кінця, хоча б у сенсі вироблення завершеного законопроекту, або ж вони не рухалися в плані розгляду і затвердження їх органами законодавчої влади [30, 71]. Перед Державною думою ставилося завдання – відповідно до основ сучасної педагогіки та вимог громадськості виробити життєздатний освітній документ. Пропонувалося змінити навчальні плани згідно з такими положеннями: концентричне розташування навчального матеріалу відповідно до двох рівнів середньої освіти, часткова біфуркація у вищому навчальному училищі, встановлення обов'язкового мінімуму кількості навчальних предметів у гімназії; уведення до навчального курсу різних додаткових курсів і предметів; уведення природознавства як обов'язкового предмета в усі класи середніх навчальних закладів; скорочення кількості годин на вивчення іноземних мов [30, 95].

У проекті кожне із цих положень було обґрунтовано, а також запропоновано навчальні плани для гімназій загальноосвітнього характеру, фізико-математичного типу, гуманітарного типу з латинською мовою. До речі, доцільним визнавалося введення у школах для “інородницького” населення рідної мови й літератури [30, 87]. Пропонувалося запровадити спільне навчання учнів обох статей, прирівняти жіночі й чоловічі гімназії, встановити зв'язок між початковою і середньою ланками освіти.

У цей час Міністерство народної освіти подало на розгляд до Думи проект про поліпшення матеріального становища вчителів, який “був далеким від важливішого завдання – перегляду статуту середніх навчальних закладів, він давав Міністерству можливість надалі відкласти загальну реформу школи, яка давно назріла і з нетерпінням очікувалася в країні” [16, 190]. Саме так громадськість оцінювала цей крок Міністерства.

Водночас, незважаючи на те, що більшість проектів розвитку шкільної освіти залишилися на папері, III Державній думі удалося досягти позитивних зрушень: збільшено державні асигнування на потреби народної освіти, проголошено низку передових положень її розвитку (засуджено детальну регламентацію шкільної справи державною владою, визнано потребу залучення громадськості до справ освіти, принцип демократизації освіти й необхідність установа зв'язку між усіма шкільними рівнями, постулат про переваги класичної освіти і необхідність пріоритетного розвитку реальної, що відповідало потребам суспільства) [16, 191].

У цілому III Державна дума прийняла понад 300 різних освітніх законопроектів, що сприяло збільшенню кількості початкових і середніх навчальних закладів, поліпшенню становища вчителів, активізації шкільного будівництва, створенню нормативно-правової бази для запровадження загального початкового навчання, підготовці бази для розв'язання проблеми реформування середньої шкільної освіти [24, 79]. Як бачимо, епіцентр її обговорення з Міністерства народної освіти перемістився до Державної

думи, яка певною мірою впливала на реакційну політику міністра Л.О.Кассо.

5 грудня 1912 у IV Державній думі (1912-1917) виступив голова Ради міністрів В.Коковцев, який прочитав декларацію уряду щодо нових законопроектів. У галузі освіти пропонувалося розглянути законопроекти про забезпечення матеріального становища вчителів церковнопарафіяльних шкіл, про духовні школи, про вчительські інститути та семінарії тощо [42, 67]. У контексті урядової політики виступив у Думі і міністр народної освіти Л.О.Кассо [26, 71-72].

На початку 1913 р. Міністерство народної освіти подало для затвердження до IV Державної думи законопроекти про загальну освіту, про вчительські інститути [23, 56], у ході обговорення яких депутати рекомендували Л.О.Кассу створити при міністерстві департамент початкової освіти. Обговорювався й план видатків на освіту, що збільшував асигнування на потреби початкової освіти, перетворення міських шкіл на вищі початкові, відкриття нових гімназій, реальних училищ, вищих початкових шкіл тощо [6, 66-67].

Як зазначалося у тогочасній пресі, обговорення доповіді міністра щодо видатків на освіту традиційно переростало на дискусію про створення національної школи. Незважаючи на основний і важливий предмет обговорення, депутати різних національностей прагнули скористатися думською трибуною, щоб у котрий раз донести до уряду свою позицію щодо його русифікаторської політики [1, 77]. Так, під час обговорення у Державній думі видатків на освіту депутат-трудолик Дзюбинський висловив таку думку: “Міністерство народної освіти, як відомо, вилучає могутній фактор освіти будь-якого народу – його рідну мову. Багатомільйонне українське населення не має не тільки своєї вищої і середньої школи, але не має жодної початкової школи з правом вільного викладання рідною українською мовою: немає рідної української школи. Чи не є це образою і навіть знущанням над національним почуттям і гордістю будь-якого українця?” [18, 54].

Член Думи єпископ Никон з Волинської губернії представив проект про українську школу і товариства. Завдяки йому проблема створення української школи стала предметом обговорення у IV Державній думі. У пояснювальній записці до проекту зазначається: “Ми знову порушуємо питання про українську школу і культуру. ...Український народ хоче лише своєї мови і своєї історії у своїй українській школі і житті” [18, 52]. У проекті пропонувалося дозволити ввести викладання в українських початкових школах усіх відомств хоча б у перші два роки рідною українською мовою; призначати вчителями у такі школи переважно українців чи осіб, котрі знають українську мову; увести в українську початкову школу рідну мову й історію; не переслідувати товариства “Просвіта” [10, 101]. Проект не був затверджений, але мав велике значення, бо, як зазначає О.Г.Лотоцький, прагнення запровадити рідну мову в українську школу є однаково наполегливим не тільки з погляду прогресивно-демократичних течій російської думки, але й з погляду правої ідеології, якщо остання у змозі відмовитися у педагогічному питанні від чужого їй політиканства [18, 53].

Вагомою подією 1913 р. стало підписання Державною радою законопроекту про приватні школи, схваленого ще III Державною думою. Інноваційним стало положення проекту про надання права засновникам навчальних закладів установлювати викладову мову [12, 37]. Звичайно, це було досягненням громадськості, свідомих депутатів щодо національного питання.

У Державній думі депутати в цілому критикували діяльність Міністерства народної освіти: “середня школа замість сподіваної реформи одержала одні тільки обмеження; знову з’явилися суворі перехідні іспити, заведено неможливий по своїй дріб’язковості і формалізму шкільний і позашкільний догляд, утиски комітетів батьків...” [12, 39].

На одному із засідань Державної думи обговорювалася урядова політика щодо національностей. Зокрема, депутат І.М.Мілюков у своїй доповіді констатував, що, незважаючи на численні прохання громадськості, в українському питанні так нічого не було зроблено [22, 95].

З призначенням міністром народної освіти П.М.Ігнат’єва (1915) можна стверджувати про початок нового етапу у взаємовідносинах між Міністерством народної освіти і Державною думою. Як зазначається у джерелах, новий міністр на засіданні бюджетної комісії Думи заявив, що однією з невідкладних справ є розробка нових статутів вищої і середньої школи [31, 227].

На відміну від попередніх років, за пропозицією Міністерства народної освіти представники Думи брали участь у розробці проекту реформування системи освіти, зокрема у спеціальній нараді за головування П.М.Ігнат’єва (21-26 квітня 1915) [32, 83]. У результаті було складено проект реформи системи освіти (початкової, середньої, вищої), який відзначався демократичними засадами, акумулював найкращі педагогічні ідеї. В цілому IV Державній думі також не вдалося досягти істотних результатів у галузі освіти.

Проаналізувавши джерела з теми дослідження, ми дійшли висновку, що у роботі законодавчого органу початку XX ст. Державній думі, в якій працювали наші співвітчизники, активно дебатовалося питання освіти. У цей час думська трибуна перетворилася в орган впливу на офіційну освітню політику. Саме з цієї високої трибуни парламентарі різних політичних орієнтацій, обговорюючи урядові законопроекти про введення загальної початкової освіти, про вищі початкові училища, розвиток середньої освіти, приватні школи, покращення матеріального становища вчителів, вчительські інститути і семінарії та ін., оприлюднили у виступах і конкретних освітніх проектах напрями реформування діючої системи шкільної освіти: запровадження загальної початкової освіти; створення всестанової, безплатної, демократичної початкової та середньої школи з біфуркацією, встановлення між ними наступності; оновлення змісту освіти; відкриття шкіл для спільного навчання обох статей; поліпшення матеріального становища і професійної підготовки вчителів; розширення компетенцій педагогічних рад, попечительських рад батьків; залучення громадськості до справ освіти;

підтримка приватної ініціативи; реорганізація системи управління освітою тощо. В цілому більшість із зазначених проектів залишилися на папері, проте, як свідчать джерела, були й певні практичні зрушення (збільшено державні видатки на освіту, що сприяло поліпшенню матеріального становища вчителів, відкриттю низки навчальних закладів, активізації будівництва шкіл; створено нормативно-правову базу для запровадження загальної початкової освіти; прийнято законопроект про приватні школи, у якому декларувалося право навчальним закладам самостійно установлювати викладову мову).

Вітчизняні парламентарі у I і II Думах, створивши українську парламентську фракцію, на засіданнях думських комісій, на сторінках періодичних видань («Украинский вестник», «Рідна справа. Вісти з думи»), у документах (законопроектах про національні права, рідну мову в школах українських губерній, заяві 37 осіб про доповнення законопроекту про введення початкового навчання), в окремих виступах депутатів у III і IV Думах прилюдно критикували русифікаторську політику самодержавного уряду, наполягали на реформуванні шкільної освіти у напрямі її демократизації, що означає насамперед націоналізацію (запровадження української мови як викладової і як навчального предмета, українознавчих предметів у навчальний процес шкіл для українців, розробка й видання відповідних підручників, підготовка педагогічних кадрів) і створення національної всестанової безплатної школи. І хоча ідеї думських діячів через певні суспільно-політичні причини не були реалізовані, вони вплинули на подальший розвиток національної школи в Україні, послужили підґрунтям для розробки стратегічних напрямів, змісту реформування шкільної освіти у 1917-1919 рр. Саме ці аспекти досліджуваної проблеми ми й висвітлюватимемо у наших наступних наукових розвідках.

Список використаних джерел

- 1.А.Л. Национальный вопрос в Государственной думе // Вестник воспитания.– 1913. – №6. – С.77-98.
- 2.А-ский К.В. Вопросы народного образования во второй Государственной Думе // Вестник воспитания. – 1907. – №5. – С.45-74.
- 3.Б.В. Педагогический мир и Государственная дума // Рус. шк. – 1906. – №3. – С.122-138.
- 4.Белоусенко О. Украинское национальное представительство // Укр. жизнь. – 1916. – №4-5. – С.11-20.
- 5.Білокінь О.І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії (1906-1917). – Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія громадських рухів і політичних партій. – Х., 2001. –221с.
- 6.Бюджет Міністерства народної освіти // Світло. – 1913. – №5. – С.66-67.
- 7.Гетьманчук Я. Без правів // Світло. – 1911. – №6. – С.64-66.
- 8.Дмитрієв Н. Нужды средней школы // Укр. вестник. – 1906. – №12. – С.890-897.

9.Дорослий В.І. Діяльність української парламентської громади в I і II Державних думах (1906-1907). – Дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01 – історія громадських рухів і політичних партій. – К., 1994. – 218с.

10.Законопроект епископа Никона об українских школах и Обществах // Укр. жизнь. – 1913. – №9. – С.99-101.

11.Законопроект о введении всеобщего начального обучения в Российской империи, внесенный Министерством народного просвещения в Государственную Думу второго созыва 20 февраля 1907 г. // Чарнолуцкий В.И. К школьной реформе. – М.: Типография Т-ва И.Д.Ситина, 1908. – 72с.

12.Законопроект про приватні школи // Світло. – 1913. – №9. – С.37-42.

13.Звягинцев Е. Думский проект о всеобщем обучении // Вестник воспитания. – 1911. – №1. – С.55-81.

14.Звягинцев Е. Законопроект В.К. фон-Анрепа о всеобщем обучении // Вестник воспитания, 1908. – №9. – С.58-80.

15.Клюжев И. Реформа системы народного образования в Государственной Думе: Проект реформы средней школы // Рус. шк. – 1911. – №6-9. – С.70-87.

16.Кравченко Л. Итоги деятельности 3-й Государственной Думы в области народного образования // Рус. шк. – 1912. – №7-8. – С.169-196.

17.Листи до депутатів // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – №1, 12 квітня. – С.4.

18.Лотоцкий А. За родную школу. – М.: Типо-литография Т-ва И.Н.Кушнерева, 1916. – 57с.

19.Луцицькому И.В. Просьба возбудить ходатайство перед Городской Думой о разрешении украинских школ // Ин-т рукопису НБУ ім.В.І.Вернадського. – Ф.66. – №269. – 2 арк.

20.Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: Навч. посібник / О.В.Сухомлинська та ін.; За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304с.

21.Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / Авт кол.: В.Литвин (кер.), В.Андрущенко, С.Довгий та ін. – К.: Навч. кн. – Кн.3: Модернізація освіти. – 2003. – 943с.

22.Национальный вопрос в Государственной думе // Украинская жизнь. – 1916. – №2. – С.95-96.

23.Нові законопроекти // Світло. – 1913. – №5. – С.56.

24.Овчинников А.В. Дума народного просвещения // Педагогика. – 2000. – №8. – С.73-79.

25.Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX-начало XX в. / Под ред. Э.Д.Днепров, С.Ф.Егорова, Ф.Г.Паначина, Б.К.Тебиева. – М.: Педагогика, 1991. – 448с.

26.Перед ІУ Державною думою // Світло. – 1912. – №2. – С.71-72.

27.Побірченко Н.С. Педагогічна й науково-просвітницька діяльність громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина XIX-початок XX століття): Дис. ...д-ра педагогічних наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – К., 2001. – 475с.

28. Правительство і народна освіта // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – №6, 10 трав. – С.1.
29. Представители педагогического мира в третьей Государственной Думе // Рус. шк. – №11. – С.110-131.
30. Проект реформы средней школы (Доклад совещания, образованного Государственной Думой для разработки проекта реформы средней школы) // Рус. шк. – 1912. – №7-8. – С.91-101, 92-93.
31. Роков Г. Устав средней школы // Школа и жизнь. – 1916. – №9, 2 марта. – С.227-230.
32. Р.Г. Совещание о реформе средней школы // Вестник воспитания. – 1915. – №5. – С.81-109.
33. Рубіс. До світла // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – С.2.
34. Русова С. Современные школьные нужды в Украине // Укр. вестник. – 1906. – №2. – С.115-122.
35. Садовский В. Украинский вопрос в третьей Думе // Укр. жизнь. – 1912. – №5. – С.17-27.
36. Стенографический отчет. Государственная Дума. Сессия II. Засед. 33. – С.-Пт., 1907. – б.п. – С.141-146.
37. Стенографический отчет. Государственная Дума. Сессия II. Засед. 31-51, С.-Пт., 1907. – 1479с.
38. Студентська українська громада у Харкові Лучицькому І.В. Протест проти законопроекту шкільної комісії Державної Думи та вимога відстояти інтереси української школи // Ін-т рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф66. – №258. – 2 арк.
39. Телеграммы украинской парламентской фракции // Укр. вестник. – 1906. – №2. – С.135, 135.
40. У Державній думі. Засідання тридцять третє (33) // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – №5, 6 травня. – С.3-4.
41. Українська Думська Громада про народну освіту // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – №7, 13 травня. – С.3.
42. Урядова декларація і народна освіта // Світло. – 1912. – №12. – С.67.
43. Що казали в Думі депутати з України про народну освіту // Рід. справа. Вісти з Думи. – 1907. – №9, 20 трав. – С.2-3.